УДК 330.101:316.422

Ревякін О. О., аспірант (Європейський університет, м. Київ)

ЧИННИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ІЛЛЕГАЛІЗАЦІЇ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті визначені типові форми тінізації малого та середнього підприємництва в різних сферах економіки, особливості іллегалізації світового господарства та вітчизняної економіки, стратегічні напрями зменшення негативних наслідків від існування іллегального сектора.
Ключові слова: тінізація економіки, негативні наслідки, іллегальний сектор економіки.

В статье определены типовые формы тенизации малого и среднего предпринимательства в различных сферах экономики, особенности иллегализации мирового хозяйства и отечественной экономики, стратегические направления уменьшения негативных последствий от существования иллегального сектора.
Ключевые слова: тенизация экономики, негативные последствия, иллегальний сектор экономики.

The article is devoted to an offered technique of the analysis the factors are revealed which have affected increase of a level of shadow economic activity, the typical forms of a shadowing of enterprise activity in various spheres of economy are determined, the specialties of world and Ukrainian economy illegalization and also negative consequences from illegal economy sector increasing.
Keywords: shadow economy, negative effects, illegal economy.

Глобалізація, проявами якої є зростання обсягів світового товарообороту, руху фінансових, інформаційних та трудових ресурсів, посилення взаємозалежності національних економік з домінуванням провідних країн світу, істотно впливає на процес трансформування нових незалежних держав. Інтеграція нашої країни у світове господарство, вхід в Всесвітню торгову організацію відбуваються під впливом глобальних тенденцій з відповідними позитивними та негативними наслідками. Невід'ємним явищем перехідного етапу утвердження ринкових відносин є зростання частки тіньового сектору національної економіки.

Вагомий внесок у дослідження окремих складників іллегального сектора економіки („тінізація" ринку праці та малого бізнесу, контрабандна торгівля, корупція, правові аспекти легалізації капіталу) здійснили провідні вітчизняні науковці О. Барановський, З. Варналій, І. Мазур, В. Мандибура, П. Михайленко, М. Павловський, В. Попович, Т. Приходько, В. Сіденко, О. Турчинов, Ю. Цал-

Цалко та ін. [1; 2; 3; 4]. Відомі сучасні дослідження тіньової економіки в інших країнах надруковані Т. Фрей, А. Шляйфер [5] та деяких інших закордонних публікаціях. Однак, багато питань теоретичного і методичного характеру потребують поглиблених досліджень. Для України важливим питанням є дослідження факторів, які сприяли розвитку тіньової діяльності в сфері підприємництва.

Невирішеність проблеми обумовлена наступними чинниками: недостатньо досліджена проблематика іллегалізації економічних систем, теоретико-методичні аспекти цього явища, відсутність методологічної бази щодо аналізу процесу іллегалізації малого та середнього підприємництва для підприємств різної галузевої приналежності. Недостатньо опрацьовані у теоретичному і методичному плані конкретні напрями зменшення обсягів контрабандних потоків, відтоку капіталів та інтелектуальної власності, нелегального переміщення трудових ресурсів, особливо з урахуванням специфіки країн з перехідною економікою.

Надзвичайно актуальним є вивчення економічної сутності процесу іллегалізації, її впливу на соціально-економічний розвиток, світового досвіду боротьби з „тінізацією" та можливості його застосування в умовах нашої країни.

Метою дослідження є дослідження концептуальних положень і заходів протидії іллегалізації окремих секторів економіки.

Тіньова економіка (англ. Black economy, Ghost economy, Shadow economy) – господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки. Дослідження передумов виникнення і поширення такого явища в економічній діяльності, як іллегалізація, ускладнюється її прихованою сутністю – господарська діяльність поза межами закону – і отже, відсутністю повної і достовірної інформації про нелегальні операції.

Високий півень іллегалізації діяльності в секторі малого та середнього підприємництва (МСП) доводять недосконалість та неефективність законодавчої, нормативно-розпорядчої бази, системи контролю за їх дотриманням, що зумовлює формування неформальних правил і обмежень. Основними передумовами іллегалізації діяльності МСП, на думку більшості дослідників, є [6; 7]: недосконалість і незавершеність формування інституцій економіки (законодавства, форм і масштабів державного регулювання, рівня конкурентності ринкового середовища, інфраструктури); трансформаційна криза, дефіцит фінансових ресурсів, звуження попиту; неконкурентоспроможність, особливо зовнішня, малих та середніх підприємств, пов'язана з низьким рівнем продуктивності, капітало– і технологоозброєності праці, низькою кваліфікацією працівників.

Ці проблеми ускладнюють "довгострокову діяльність у легальному секторі економіки та обумовлюють пошук способів короткострокового отримання високих прибутків у "тіньовій» сфері" [7], що виступає передумовою легалізації сектору МСП через його ґенезу та специфіку функціонування (галузеву, регіональну) масштабів діяльності.

Показник частки МСП у загальному обсязі ВВП поряд з показником зовнішньої конкурентоспроможності є головним, стратегічно важливим вимірником розвитку підприємництва. Особливо це стосується зовнішньої конкурентоспроможності, яка агрегує рівень технологоємності, капіталоозброєності виробництва. У регіональному аспекті розподіл кількості підприємств на 10 тис. осіб між областями нашої країни має значні розбіжності. Так, набагато вищий показник, ніж у середньому по країні, спостерігається у Дніпропетровській та Харківській областях – 8,88% і 8,76% відповідно, у місті Києві 10,4%. Нижчі за середні показники у Тернопільській – 0,80% та Кіровоградській – 3,24% областях. Найбільше підприємств у розрахунку на 10 тис. населення у м. Києві (180 одиниць), Харківській, Донецькій та Дніпропетровській областях (63, 55, 54 відповідно), у той самий час у Тернопільській області діяло 38 підприємств (рис. 1).

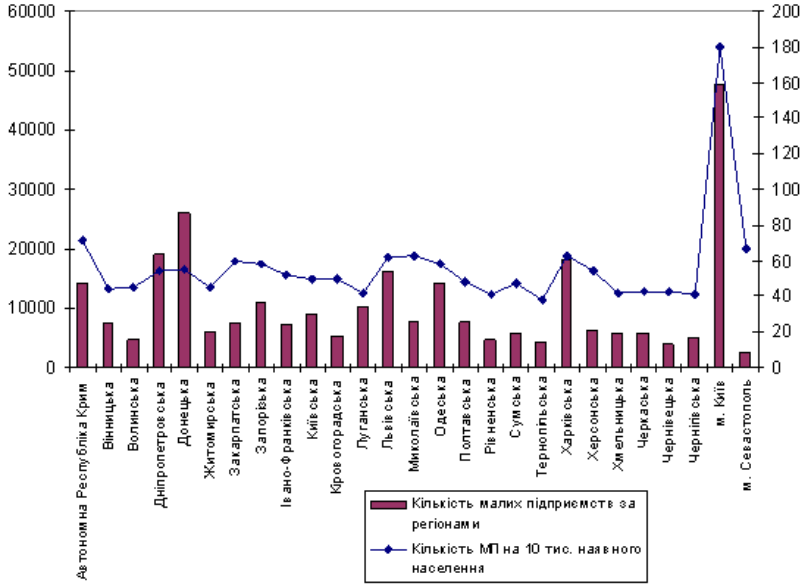

Рис. 1. Розвиток малого та середнього підприємництва станом на 2011 р.

Складено автором на підставі статистичних даних об статуправління відповідних областей та міст

На рівень іллегалізації діяльності малих та середніх підприємств впливають наявність галузевих диспропорцій – переважна спеціалізація МСП на торгівельній діяльності та операціях з нерухомістю. Станом на 1.01.2012 р. частка малих підприємств, зайнятих у сфері оптової та роздрібної торгівлі, зросла до 38,2 % загальної кількості МП, операцій з нерухомістю – до 11,7 % (рис. 2).

Зростання питомої ваги саме цих галузей є доказом непродуктивної для розвитку економіки країни та регіонів структури малого та середнього бізнесу. Натомість частка МСП у промисловості склала лише 16,9%, сільському господарстві – 8,2%, на транспорті – 4,2%. Як видно з рис. 2, у галузевій структурі малого бізнесу за ефективністю діяльності у 2011 р. провідні місця посідали торгівля (41,4% підприємств були прибутковими і лише 14% збитковими) та будівництво (39,4% та 23,7% відповідно).

Рис. 2. Галузева структура малого та середнього бізнесу в 2011 р.
[розрахунки автора]

Принципово інше становище спостерігається у розподілі прибутку, який, як відомо, є основним джерелом самофінансування і розвитку підприємств. Так, підприємства, що здійснювали операції з нерухомістю, складали лише 12,1% загальної кількості підприємств, створюючи 13,1% продукції та 22,1% загального прибутку, а торговельні, що складали близько половини у загальній кількості підприємств, створювали три чверті загального обсягу прибутку.

Непрямим доказом деформуючої орієнтації розвитку МСП у бік потенційно іллегальних галузей є те, що за останні 5 років частка продукції МСП у промисловому виробництві зменшилася з 5,1% до 3,3%, причому це скорочення стосувалося фактично всіх галузей промисловості за винятком виробництва деревини і виробів з неї [8]. Негативним було й те, що промислове виробництво малих підприємств практично не належало до високотехнологічних галузей. З певною умовністю високотехнологічним можна вважати лише машинобудування, частка якого у секторі МСП складала 6,4%, за питомої ваги зайнятих у 2010 р. – 21,3%.

У той же час малі промислові підприємства, на яких зайнята понад п’ята частина працівників малого бізнесу, є переважно збитковими. Порівняння показників прибутковості та розвитку виробництва у малому підприємництві виявляє тенденцію до послаблення його зв’язків з офіційною економікою. Таке становище, на наш погляд, пов’язане з недосконалістю чи відсутністю ринкової інфра-

структури, а також недостатньою галузевою координацією малого підприємництва, яку в країнах Європи беруть на себе об'єднання підприємців.

Специфічною формою малого і середнього підприємництва перехідних економік пострадянського типу, що суттєво посилює мотивацію до іллегальної діяльності та сприяє їй, є так звана «ринкова» (організована і неорганізована) торгівля. На відміну від постсоціалістичних країн Європи, в яких період поширення функціонування ринків не перевищував 5-7 років, в Україні ця форма малого підприємництва – «проти бідності» – або фактично самозайнятості населення еволюціонує у взаємодію великого бізнесу (часто з тіньовим походженням капіталів) і фізичних осіб-підприємців (так званих "реалізаторів"). Причому останні фактично є найманою робочою силою, яка легалізує ухилення від оподаткування торговельних операцій під прикриттям спрощених і спеціальних форм оподаткування. Саме цим пояснюється зростаюча динаміка співвідношення витрат населення на купівлю товарів і оплату послуг та обсягів роздрібного товарообороту товарів і послуг, причому скорочення обороту ринкової торгівлі не відбувається, навпаки, частка обороту неорганізованих ринків зростає [2]. Слід врахувати, що й у межах офіційно облікованого товарообороту реалізується певна частка нелегально вироблених і контрабандних товарів.

Певною мірою орієнтація МСП на іллегальні операції простежується у фінансових результатах господарської діяльності та у структурі операційних витрат та інвестицій. Інвестиційна активність МСП концентрувалася переважно на поповненні матеріальних активів (97,4% загальної суми інвестицій), у тому числі придбання нових основних засобів – 56,4%, з яких у торгівлі – 27,6%; промисловості – 25,0%; у підприємства, що здійснюють операції з нерухомістю, здавання в найм, – 15,4%; транспорт – 10,4% [8]).

Така диференціація в рівні іллегалізації діяльності малих та середніх підприємств обумовлена певним комплексом чинників, специфічних для кожного виду (сфери) діяльності: монополізація окремих секторів економіки; низький рівень соціального захисту; неспроможність ринкової економіки ефективно протидіяти зовнішнім впливам; неповнота та недостовірність статистичної інформації; недосконалість політичної системи; недостатня мотивація до легальної господарської діяльності; відсутність інтерактивного діалогу між органами державного управління та підприємцями і громадськістю. Особливою специфікою відрізняються природа іллегалізації ринку праці у країнах з різним рівнем розвитку: у країнах з ринковою економікою підвищення податку на доходи фізичних осіб призводить до зростання ціни на легальну працю, а у країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються, посилення фіскального навантаження на фізичних осіб ініціює зростання обсягу нелегального ринку праці. Крім того, на підвищення рівня іллегалізації впливають відсутність впродовж тривалого історичного періоду реального власника; погіршення моральних стандартів поведінки і, навіть, моральна деградація представників окремих прошарків суспільства; значна ди-

ференціація доходів найбагатших та найбідніших верств населення і відсутність середнього класу; невідповідність кваліфікації рівню доходів спеціалістів.

Аналіз загальних тенденцій розвитку світового господарства дозволяє стверджувати про посилення негативних наслідків глобалізації, зокрема, іллегалізації світових господарських зв'язків (зростання обсягів контрабанди, „відтоку" капіталів, нелегальної міграції робочої сили і трансферу результатів інтелектуальної праці, „приватизація держави" з боку ТНК). Істотні негативні наслідки іллегалізації поєднуються з короткотривалими позитивними ефектами її дії (тимчасова зайнятість та підвищення добробуту населення; можливість реалізації професійного потенціалу; збільшення пропозиції товарів (послуг) на ринку; підвищення рівня конкурентоспроможності та спрощення умов діяльності суб'єктів господарювання).

Тенденції діяльності малого та середнього підприємництва характеризуються зростанням рівня іллегалізації до 65% офіційного ВВП, у той час як середній рівень іллегалізації у розвинених країнах становить 20-25%. До основних чинників іллегалізації належать корупція, складність державного регулювання економічної діяльності, неузгодженість та недосконалість законодавства, посилення фіскального навантаження на фізичних осіб, що ініціює зростання нелегального ринку праці.

1. Барановський О. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні / О. Барановський, В. Сіденко // Національна безпека і оборона. – 2004. – № 2 (50). – С. 9. **2.** Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с. **3.** Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2006. – 329 с. **4.** Мандыбура В. Проблемы определения объемов денежной массы, коэффициента монетизации и направлений реформирования финансового сектора Украины / В. Мандыбура, О. Ходачук // Финансовые риски. – 1998. – № 4. – С. 1-71. **5.** Frye T. The invisible Hand and the Grabbing Hand / T. Frye, A. Shleifer // American Economic Review. – 1997. – May (http://papers.nber.org/papers/w 5856. pdf). **6.** Колодко Гжегож В. Глобализация и перспективы развития постсоциалистических стран / Гжегож В. Колодко [пер. с польск.]. – М. : ЕГУ, 2002. – 87 с. **7.** Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні : зб. наук. ст. / за ред. Я. А. Жаліла. – К.: Альтерпрес, 2002. – С. 36. **8.** Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2011.

Рецензент: к.е.н., доцент Кухар О. В. (Луганський національний аграрний університет)